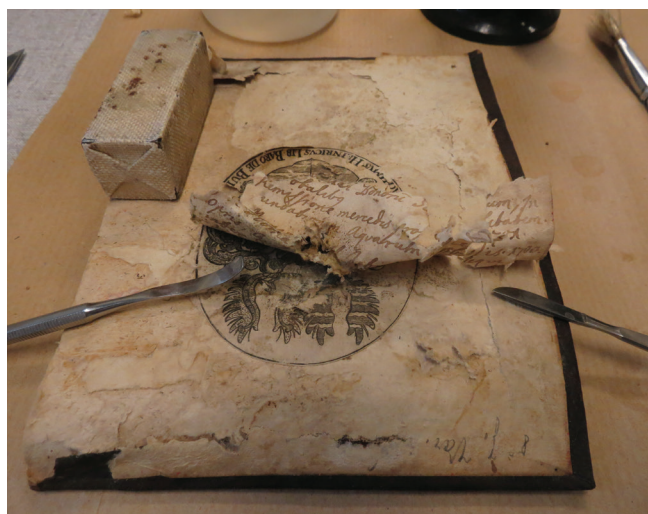

Rejtőzködő dokumentumok

Balogh Sándor

Bevezetés

Számtalan oka lehet egy írott vagy nyomtatott dokumentum rejtőzködésének. Előfordul, hogy egyszerűen olyan mértékű szennyeződés fedí, ami lehetetlenné teszi olvasását. Az ún. száraz tisztítás gyakran megoldást jelent, radírszivaccsal, radírral, különböző finomságú ecsetekkel. A nedves tisztítás vizes és szükség szerinti vegyszeres tisztítást jelent. A beavatkozás mértéke az anyag állapotától, a szennyeződés fokától, a további károsodás megelőzésének szándékától és esetlegesen a bemutathatóságra, gyakran a digitalizálásra való előkészítéstől függ. A papírrestaurátor tevékenységének rendszerint előforduló darabja a penészfertőzés miatt összetapadt lapok szétválasztása, amihez alkoholos-vizes nedvesítés, géles pakolás, előzetes megerősítés, enzimek használata

1. kép. Penészkárosodás miatt összetapadt dokumentum

és mindenképpen kitartó türelem szükséges (1. kép). A szennyeződés extrém példáját mutatták azok a Budapest Főváros Levéltárának gyűjteményében lévő telekkönyvi iratok, amelyekeken vastag fekália-foltok éktelenkedtek. 1944–45-ben, Budapest ostromakor a Vörös Hadsereg katonái táboroztak a levéltári iratokat őrző épületben. A vastagabb „szennyeződések” eltávolítása szikével, elszívó kamrában történt (2. kép), majd a tinták oldódási vizsgálata és az iratok savasságának mérése következett. Ma-

2. kép. Szennyeződés miatt rejtett irat

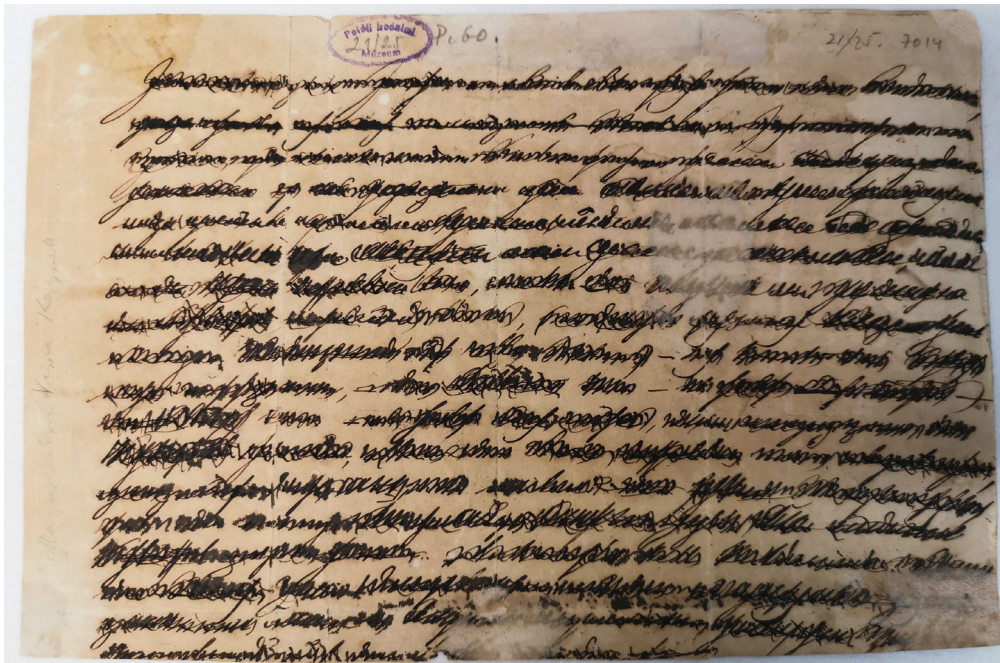
kacsabb foltok oldására, halványítására epeszappanból¹ és zsíralkohol-szulfát oldatból ecsettel vert habbal végzett kezelés szolgált és többszöri vizes öblítés volt szükséges. A dokumentumok kalcium-hidroxidos pufferolás és a szárítás után még 2%-os metil-cellulóz oldattal utáneyvezést is kaptak megerősítésül. Préselés után a száraz lapok szakadásainak javítása zárta a műveleteket. Sajátos, hogy a vizes kezelések közben a szennyeződések kellemesnek nem mondható szaga váratlanul „életre kelt”, így az egész eljárás közben tanácsos volt nemcsak a nitril kesztyű, hanem az orrot-szájat jól takaró maszk gondos használata is.

Szándékosan elrejtve

Rejtőzködővé válik egy dokumentum, ha titkosírással kódolják vagy, mint Petőfi Sándornak a Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ Petőfi Irodalmi Múzeum birtokában lévő levelével történt², amit olyan

¹ Marhaepe felhasználásával gyártott szappan; szennyeződések, zsírok, keményítő, vér okozta foltok textilről, papírról eltávolítására szolgál vizes közegben. A szarvasmarhaepe mosóhatása a benne lévő epesavak sóinak emulgeáló tulajdonságán alapul. Háztartási tisztítószeretek között és gyógyszerárban is kapható, pl. Németországban a Blücher-Schering & Co. Lübeck termékeként. <https://de.wikipedia.org/wiki/Gallseife> (2025. 01. 08.).

² Petőfi Sándor levele Pákh Johannának, Pákh Vilmának és Toperczer Amáliának. Az MNM KK – Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményéből, ltsz.: P.60.

3. kép. Petőfi olvashatatlaná tett levele

mértékben satírozott át a tollával a költő, hogy a megírt szöveg olvashatatlaná vált (3. kép).

Szintén szándékos elrejtés az írott vagy nyomtatott dokumentum amulettbe³, időkapszulába, alapköbe, zárókőbe helyezése vagy elfalazása. Ezek az eljárások egyértelműen a dokumentum megőrzésének szándékával történtek, az időkapszulába, fém- vagy üveghengerbe helyezett okmányok, rajzok, valamint az elrejtés idejéből származó újságok és érmék üzenetek a jövőnek. Fellelésük szinte minden esetben az épület felújításához kapcsolódik és gyakran a véletlen műve.

A régi, akár középkori eredetű időkapszulák kordokumentumokat tartalmaznak, azt a jelent rögzítik, amelyben keletkeztek. Ezeket az iratokat alapvetően a falba helyezték, vagy az alapban ásták el, viszont az esztergomi bazilika kupolájának keresztjébe 1845 augusztusában helyezték el azt a rézhengert, amely építkezést megőrkítő dokumentumokat tartalmazott. 176 évvel később a kupola felújításának alkalmával emelték ki helyéről, és restaurátorok segítségével került sor a felnyitására. Az összegöngyölt pergamen okirat a bazilika építéstörténetét és a kereszt felhelyezését dokumentálta, a tekercs belsejében egy másik csomagban az Esztergomi Főegyházmegye 1845-ös névtárát találták meg aranyozott szélű lapokon, díszes kivitelben, selyemborítóval ellátva.⁴

A Marosvásárhelyi Református Kollégium alapkövét az iskola felújítási munkálatai közben találták meg. A faragott, feliratos kőládát a Maros Megyei Múzeum munkatársai 2021. november 22-én bontották ki, a sértetlen réz- és üveghengerben feltekeret dokumentumok, az elhelyezéskori (1908) helyi és budapesti újságok aznapi számai mellett egy-egy húsz-, tíz-, öt-, két- és egykoronás pénzermét, valamint ugyanilyen értékű filléreket tartalmazott.⁵

A sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium alapjában 2023-ban meglelt időkapszula acélhengere olyan mértékben korrodálódott, hogy a benne őrzött iratból csak töredékek maradtak fenn.⁶

Szerencsésebb történet volt 2010-ben a Nagyváradi Állami Színház renoválásakor fellelt zárókő vagy zárkő esete. Itt a fémhengert az építési munkálatok lezárásaképpen helyezték el a színház belső előcsarnoka lépcsősorának pihenőjébe süllyesztve, vörösmárvány fedőlappal lezárva. Tartalmát, a sérült pergamen „Zárkő Elhelyezési Oklevelet” és a penészes és törékeny papírdokumentumokat az Országos Széchényi Könyvtár restaurátor műhelyében állították helyre.⁷

2015-ben egy budapesti, Parlament közeli bérházban végzett lakásfelújítás során egy válaszfal elé épített álfal megbontása vezetett a felfedezéshez, hogy a mögötte lévő

³ B. Perjés Judit – B. Kozocsa Ildikó: Egy török kori amulett restaurálása. *Tanulmányok Budapest Múltjából* XXXI. Budapest, 2003, 263–269. (2024. 12. 23.).

⁴ <https://www.magyarurir.hu/hirek/ct-vizsgalat-is-segitette-az-esztergomi-bazilika-keresztjeben-176-evig-orzott-idokapszula-feltarast> (2024. 12. 27.).

⁵ <https://reformatus.ro/hirek/1908-idokapszula-marosvasarhely-reformatus-kollegium-alapko> (2024. 12. 28.).

⁶ <https://maszol.ro/belfold/Tobb-mint-150-eves-idokapszulat-talaltak-a-sepsiszentgyorgyi-Szekely-Miko-Kollegiumban> (2024. 12. 27.).

⁷ Tóth Zsuzsanna: A Zárkő restaurálása. *Isis – Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek / Revista Restauratorilor Maghiari din Transilvania* 18, szerk. Kovács Petronella, Székelyudvarhely, 2018, Haáz Rezső Múzeum, 7–14.

üreget a fal teljes szélességében és magasságában feltöltötték 1944-es dokumentumokkal. A résben lett több mint 7000 adatszolgáltatási ívet a Budapest Székesfőváros és Környéke Lakásügyi Kormánybiztosának Hivatala rendeletére kellett kiállítani a lakástulajdonosokról, vallásukról, származásukról. Valószínűleg az ostrom idején maga a hivatal falaztatta el.⁸ 2024. január végén ugyanabban az épületben viszont egy másik lakás felújításakor a felesleges, benyúló falszakasz lebontása során újabb ügyiratok kerültek elő. Március végén ugyanitt a szobák közötti közfalról derült ki, hogy valójában az is dupla fal, és a közöttük lévő rés hasonló meglepetéseket rejt még nagyobb mennyiségben.⁹ A több közeli helyszínről eddig összegyűjtött 12.000 iratot Budapest Főváros Levéltára őrzi.

A csíksomlyói Ferences Könyvtár elveszettnek vélt „kincsei” 1980-ban és 1985-ben kerültek elő.¹⁰ Csíksomlyón a Mária-szobor alatt és a refektórium egyik elfalazott ablakmélyedésében megtalálták a ferencesek által 1944–48 között elrejtett könyveket. A lelet 50 kéziratot és 12 nyomtatványt tartalmazott, köztük 15–16. századi pergamenkódexek, a Kájoni-kéziratok egy része és a híres 18. századi somlyói iskoladrámák. 1985. április 11-én Muckenhaupt Erzsébet könyvtörténész-muzeológus kezdeményezésével, valamint János Pál nyugalmazott múzeumigazgató és P. Márk József ferences atya közreműködésével 123 régi könyvet bontottak ki a csíksomlyói ferences kolostor refektórium falából. A feldolgozás 84 ősnymtatványt, tíz 16. és nyolc 17. századi nyomtatványt, valamint kilenc kézírásos kötetet (köztük Kájoni-kéziratokat) azonosított. Sajnos az ekkor előkerült dokumentumokon a falból és földből szivárgó nedvesség erős biológiai és vegyi károsodást idézett elő, ezért évekig tartó fertőtlenítés, restaurálás vette kezdetét.¹¹

1998. április 28-án a gyöngyösi ferences könyvtárban a sekrestye és a torony feljárójának bontási munkálatai közben mintegy 3 köbméter könyv került elő. Összesen 302 darab régi nyomtatvány, illetve levéltári anyag; szálas és kötött kézirat, tabula, protocollum, provinciai levelezés, feljegyzések, klerikusok névsora. Köztük volt a régi könyvtár büszkesége, az 1462-ben nyomtatott Schöffert-Fust-Biblia is. A gyöngyösi rendház vezetői a novíciusok segítségével 1950-ben az államosítás elől rejtették el a lépcsőfeljáró alá falazva a könyvtár és levéltár értékesebb darabjait, illetve néhány fontos liturgikus tárgyat.¹²

⁸ <https://holocaust.archivportal.hu/hu/temak/budapest-es-kornyeke-lakasugyi-kormanybiztosa> (2024. 12. 27.).

⁹ <https://www.szombat.org/hirek-lapszemle/61-kilogrammnyi-dokumentum-kerult-elo-a-veszkorszakbol-egy-lakasfelujitasnal> (2024. 12. 27.).

¹⁰ Benedek Éva – Muckenhaupt Erzsébet: A mikházi ferences templomból előkerült könyvek állagmegóvása, helyreállítása. *Isis – Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek* 5, szerk. Kovács Petronella, Székelyudvarhely, 2006, Haáz Rezső Múzeum, 92–101.

¹¹ A restaurálás részletes leírását lásd Benedek – Muckenhaupt 2006.

¹² <https://archivum.ferencesek.hu/index.php?modul=dokumentumok&ut=02%20K%F6nyvt%E1r%2F05%20R%E9gi%20ferences>

Palimpszeszt¹³ és fragmentum¹⁴

Sajátos típusa az elrejtett írott vagy nyomtatott dokumentumnak, ha egy másik hasonlóban rejtőzik. Alapanyagként, másodlagos felhasználással válik más dokumentum hordozójává, kap új funkciót. A szerepváltozás oka az eredeti elévülése tartalmi szempontból, a szöveg ugyan érvényességét veszti, ellenben a drága hordozó újra felhasználásra kerül.

A palimpszeszt olyan kézirat, aminek eredeti szövegét levakarták vagy átragasztották, újrasímtották és újrahasonosították, nevezték *codex rescriptus*-nak (átírt kódexnek) is. A drága hordozó miatt már az ókorban gyakori, a középkorban pedig a klasszikus görög szövegek helyére keresztény evangéliumokat és vallási szövegeket írtak. Elsősorban infravörös fényképezéssel válnak újra olvashatóvá az átírt szövegek, mint történt Cicero műveivel, de ilyen a *Codex Ephraemi Rescriptus* és a *Syrus Siniaticus* is.¹⁵ Rendszeresen felcsillan a remény egy-egy már örökre elveszettnek vélt klasszikus kézirat megtalálására. Szophoklész az ókori források szerint 120 drámát írt, ebből 7 maradt fent teljes egészben.

A használatból kikerült, sérült kódexeket szívesen alkalmazták nyomtatott könyvek bekötésénél alapanyagként. Az írott pergamenek könyvkötő alapanyagként tömegesen a papírgyártás elterjedésével kerültek felhasználásra. A kódexek pergamenlapjai általában ingyen vagy nagyon olcsón álltak a könyvkötők rendelkezésére, és szinte elnyúlhatatlannak voltak. Ma könyvtáraink és levéltáraink régi gyűjteményeiben nagyon sok ilyen töredékbe kötött könyv és akta található.

I. Gusztáv svéd király (uralkodott 1523–1560) megreformálta a közigazgatást és az adórendszert, a királyi kincstár ettől kezdve a központi számadásokat rendszeresen bekötötte. A kötőanyagot – körülbelül 1540 és 1630 között – a lutheranizmus államvallássá válásával megszűnt svéd kolostorok és más katolikus egyházi intézmények kódexei jelentették. A helyi számadásokat is bekötve kérték be, ezek borítójaként többnyire a helybéli plébániák liturgikus könyveinek lapjai szolgáltak. 1930 óta kezdődött el ezek tömeges feldolgozása, 2004-ben már 22.500 kódextöredéket írtak le, melyek eredetileg 6.000 kódexből származtak.¹⁶

[%20K%F6nyvt%E1r&behiv=02%20K%F6nyvt%E1r%20Gy%F6nygy%F6s%F6n.htm](https://www.katolikus.hu/Palimpszeszt) (2024. 12. 27.).

¹³ Ismételt írásra felhasznált pergamen, a gör. ‚palin‘ (újra) és a lat. ‚pszaó‘ (levakar) szavakból.

¹⁴ Töredék, maradvány, a lat. ‚frangere‘, ‚fractum‘ kifejezésből eredeztethető, paleográfiai (írástörténeti) és kodikológiai (kézirattan, kézzel írt könyvek, kódexek vizsgálata) szempontból az írástöredék szó fedi a legpontosabban a jelentését.

¹⁵ <https://lexikon.katolikus.hu/P/palimpszeszt.html> (2024. 12. 28.).

¹⁶ Madas Edit: Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae. *Aetas*, Történettudományi folyóirat, 23. évf. 1. sz. Szerk. Vukman Péter, Szeged, 2008, 101–115.

Egyik legfontosabb nyelvemlékünk a Königsbergi Töredék és Szalagjai¹⁷ egy könyvkötésben meglelt és jórészt ismét elveszett fragmentum. A magyar nyelvemléket 1863-ban fedezték fel az akkori Poroszországban, Königsbergben, Toldy Ferenc írta le és nevezte el. Egy nagyobb, a 14–15. század derekán keletkezett magyar és latin nyelvű kézirat maradványa. A Töredék és a Szalagok ma ismert formájukban egy eredetileg a 13. századból származó, ám számos későbbi betoldást tartalmazó kódex kötésében maradtak fenn. A Töredéket a kötet szennylapjával használták fel, míg a Szalagokat a kötés megerősítésére szolgáló csikként a kódex gerincére a bordák közé ragasztották, hogy a könyvtestet és a kötet tábláit egyben tartsák. A II. világháború során a szovjet bombázások elől a könyvtár anyagát különböző más gyűjteményekbe próbálták menteni, s így a nyelvemlékeknek hosszú időre nyoma veszett. Csak 1984-ben sikerült őket azonosítani a lengyelországi Toruń város egyetemének könyvtárában, ám ekkor már csak a Töredék volt meg, a Szalagok és az őrzőkódex mindmáig ismeretlen helyen lappang, sőt az sem zárható ki, hogy megsemmisültek.¹⁸

Mezey László professzor, a Fragmenta Codicum Kutatócsoport¹⁹ alapítója a középkori intézmények könyv-szükségletéből következően 55.000 kötetre tette a középkori hazai könyvállományt. Ma nem éri el a kétszázat a Magyarországon található középkori, hazai használatú kódexek száma. A kódextöredékek nem helyettesítik ugyan teljes értékűen az elpusztult kódexeket, a középkori Magyarországhoz köthető fragmentumok mégis tényszerűen bizonyítják egy-egy műfaj, ezen belül egy adott szerző és mű jelenlétét, egy stílus vagy eszmeáramlat hazai működését.

Az anyaggyűjtés a könyvtárak raktáraiban kezdődik, ahonnan a kódexlapokba kötött könyvek a restaurátorműhelybe kerülnek. A restaurátor leválasztja a töredéket az őrzőkönyvről, és a restaurált kódextöredékkel a tudományos feldolgozás rendelkezésére bocsátja.

A töredékek művelődéstörténeti kontextusba illesztése kodikológiai feladat elé állítja a kutatót. Ezzel párhuzamosan folyik a szöveg datálása, tartalmi meghatározása: a műfaj, a szerző és a mű azonosítása. A jelenlegi töredék-kutatás elsődleges célja az, hogy a magyar művelődéstörténet számára tárjon fel új forrásokat. Alapvető kérdés, hogy az egykori kódex itthon készült-e?

A kutatócsoport befogadóintézménye az Országos Széchényi Könyvtár és örömmel veszik a középkori pergamen vagy papírkódextöredékek bejelentését. A beküldött adatokat fragmenta-adatbázisukban rögzítik, amelynek szolgáltatásai mindenkinek a rendelkezésére állnak. Könyvkötésbe épített kódextöredék megtalálására a leg-

több esélye a könyv- és papírrestaurátornak van munka közben, egy értesítéssel gazdagíthatják azt a forrásanyagot, ami lehetővé teszi középkori írásbeliségünk és könyvkultúránk jobb megismerését.

Kódextöredékek könyvkötésben

A barna borjúbőrbe kötött, vaknyomással díszített könyv első táblája teljesen leszakadt, gerincborítása szintén sérült volt és elvált a könyvtesttől.²⁰ Már az első vizsgálatok alatt megállapítható volt, hogy a papírra nyomtatott könyv kéziratos pergamentöredékeket tartalmaz, amiket a könyvkötő hajdan a kötés megerősítésére használt a könyv nyílásában és a két tábla belső tükrén ellenkasírozásként, hogy az egészborítás húzását kiegyenlítsse. Egyeztetve a könyv tulajdonosával (Landesbibliothek Oldenburg), az írott pergamentöredékek leválasztásáról és külön tárolásáról született döntés. Párásítást követően, 50%-os alkoholos-vizes nedvesítés után a töredékek sikeresen leváltak a hordozóról.²¹ Merített papírlapokkal történt a kiemelt pergamenek helyettesítése. A szakadt és meggyengült bordák zsinegből bontott, hozzáragasztott és hozzávarrott kenderszállakkal lettek kipótolva és megerősítve. Miután a betáblázó csíkokon áthúzott, legyezősített bordavégeket a táblákhoz rögzítették, új enyvezést kapott a könyvgerinc. A bőrpótlások kiragasztása után az eredeti bőrborítás darabjai is a helyükre kerültek. A kiemelt, megtisztított és kipréselt pergamentöredékeket Melinex fóliák közé helyezték ultrahangos forrasztással, egy-egy ponton rögzítve a dokumentumot, és így biztosítva a dokumentum levegőzését.²²

Egy hasonlóan sérült bőrkötés restaurálásánál, a megerősítésre használt pergamen kézirattöredékeket azok kiemelése után üres pergamencsíkokkal helyettesítették. A könyvtest nyílásából kiemelt 2 db pergamentöredék tökéletesen illeszkedett egymáshoz, az így összeállított kolumna megkönnyíti az írott szöveg és az eredeti kódex azonosítását (4–5. kép).²³

Nem minden esetben javasolt az írott töredék automatikus leválasztása. Lehet, hogy olyan károsodást okoz sérülékenysége, meggyengült állapota miatt, ami akár a töredék megsemmisülésével járhat, ezért mindig célszerű felmérni, hogy mennyire szükséges és milyen mértékű legyen a beavatkozás. Gyakran a bordaközök vagy a gerinc és a táblalemezek közötti kapcsolat megerősítésére ragasztották a gerincre az írott pergamentöredéket, máskor az oromszegő alapját képezte, és a ragasztás valósággal egybeolvasztotta a hordozóval. A helytelen leválasztás,

¹⁷ Részletes leírását lásd Molnár József – Simon Györgyi: *Magyar nyelvemlékek*. Budapest, 1980, Tankönyvkiadó, 51–56.

¹⁸ https://nyelvemlekek.oszk.hu/ism/koenigsbergi_toeredek_es_szalagjai (2024. 12. 29.).

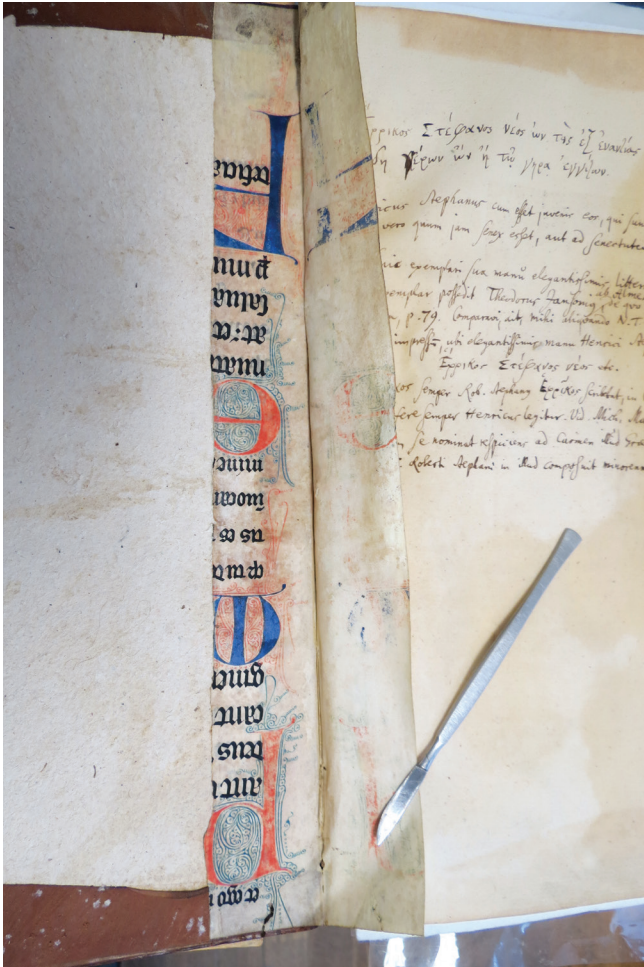
¹⁹ A kutatócsoport elérhetősége: fragmenta@oszk.hu.

²⁰ Joannes Annius Viterbo: *Berosi sacerdotis chaldaici...* Antwerpen 1552, jelzete: Spr X. 249, Landesbibliothek Oldenburg.

²¹ A restaurálást a göttingeni Georg-August Universität restaurátor műhelye végezte.

²² A Melinex 100%-os poliészter, kémiaiilag semleges, átlátszó és öregedésálló anyag, biztosítja a töredék kutathatóságát.

²³ Jelzet: 4° Bibl.I. 1658 RARA Uni.Bibl. Göttingen.

4. kép. Kódektörödek a könyvtest nyílásában

5. kép. Kódektörödek Melinex fóliák között

a kivitelező szakszerűtlen, türelmetlen munkája következtében a töredék szakadásához, az írás olvashatatlanná válásához és a pergamen olyan hasadásához vezethet, amikor az írott szöveg egy része vagy egésze a fatáblán vagy a könyvgerincen marad. A két rész fizikai egyesítésére ezután minimális esély marad.

A restaurálástörténet és a történelem ritka pillanataként 1988-ban megesett, hogy a *Quedlinburger Itala*²⁴ helytelenül leválasztott kódexlapjai a két Németország restaurátorait egyesítették egy közös projektben.²⁵ 1619-ben történt, hogy a quedlinburgi kolostor számlakönyvének bekötéséhez makulatúraként Asmus Reitel könyvkötő

²⁴ Kódektörödek (Cod. theol. lat. fol. 485, Berlin Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz), hat fólió, egy nagy 5. századi illuminált kéziratból, amely az Ószövetség Sámuel I. Könyve egyes részeinek ólatin, itala fordításában készült, valószínűleg az i. sz. 420-as vagy 430-as években Rómában.

²⁵ Fuchs, Robert – Van Issem, Renate – Oltrogge, Doris – Schenk, Getrud: Üveg vagy műanyag? A Quedlinburger Itala töredékek konzerválása a berlini Német Állami Könyvtárban. Ford.: Beöthyne Kozocsa Ildikó, *Tájékoztató, Papír- és könyvrestaurálás*, MTESZ Papír – és Nyomdaipari Műszaki Egyesület Restaurátor Szakosztály, 1991, 10, 31–41.

az 5. században készített Biblia pergamen lapjait használta. Több töredéket a műből az 1865–1887 közötti időben fedeztek fel különböző kötésekben és leválasztották azokat úgy, hogy a festékek nagy része a papírtáblákon maradt (!). A Királyok könyvéből származó hat levél, amiből négy miniatúrákkal díszített, a legrégebbi illusztrált Biblia lap. A fragmentumokat kettesével 50 × 39 cm-es üveglap közé helyezték, könyvkötővászonnal körberagasztották és fakeretbe foglalva felakasztották. Előbb a berlini Királyi Könyvtárban őrizték őket, majd 1945 után az eredetiek a kelet-berlini Német Állami Könyvtárba (DDR), „a lenyomat” viszont a nyugat-berlini Porosz Állami Könyvtárba (BRD) került.²⁶ Úgy negyven évnyi páncélszekrénybe záras után az üveglapok felületén lerakódások, gomba micéliumok jelentkeztek. Ez szolgáltatott alkalmat arra, hogy a keleti oldal restaurátorai nyugati restaurátorkollégákat hívjanak meg konzultációra és közös megoldás kidolgozására a közös kultúrkinés megmentése érdekében. Több találkozó és vizsgálat után az üvegtáblák megtartása és a kevesebb kockázatot biztosító megfelelő szellőzés és klimatizálás kialakítása mellett döntöttek. Ezután csak két

²⁶ Mindkét könyvtárban azonos Ms.Theol. Lat. fol. 485 jelzettel.

évet kellett várni, hogy „a lenyomat” és az eredetik, és a két német állam egyesüljön, viszont fizikailag azóta sem sikerült helyrehozni a sikeresnek egyáltalán nem mondható leválasztást.

Ősnyomtatvány lapokból könyvtábla

Tycho Brahe dán csillagász kétkötetes műve 1598-ban készült, díszes, zöld selyemkötésben, aranyozott kötetláblákkal, elől Brahe arcképével, hátán a címerével. A köteteket II. Rudolf császárnak ajánlotta és Heinrich Juliusnak, Braunschweig-Lüneburg hercegének dedikálta és küldte el²⁷, jelenleg a göttingeni Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek tulajdonában vannak.

Mindkét könyv erősen sérült volt, széleken foszló és hajdan javított selyemkötésben, szétesett fűzéssel. A régi javítások leoldása, eltávolítása után feltűnt, hogy a kéziratos kötet papírtáblái összekasírozott lapokból állnak. A kézirattár vezetőjével történt megbeszélésen az a döntés született, hogy ha lehet, ki kell emelni az ősnyomtatvány-nak tűnő lapokat és helyettesíteni az eredetihez hasonló papírtáblával.²⁸

Elsőként a selyemborítást kellett megvizsgálni, hogy elegendő tartással bír a leválasztáshoz, oldódik-e nedvesítésre a színezése, majd a megfelelő eredmények esetén óvatosan le lehetett fejteni a kötésről. A táblalemezen lévő sárgás ragasztófolatok enyvre utaltak, de Biuret-próba²⁹ után sem lehetett biztos a restaurátor a ragasztóanyag típusában, hiszen több fajtáját is használhatták, ezért a könyvtábla lapjait pankreatin enzim komplex segítségével, vizes mosással választotta szét.³⁰ Az eredmény 20 db ősnyomtatvány lap lett, amire a nyomtatás szerkezete, a

díszes kezdőbetűk helyének kihagyása és utólagos befestése, és az őrszavak használata utalt, de bizonyosságot csak a pár lapon meglelt vízjel³¹ beazonosítása adta meg. A virágszirom rajzú vízjel, néhol a belső kereszt hiányzott, a vízjelgyűjteményben 6605-ös szám alatt található meg.³² Ez alapján az adott vízjelű papírosra 1470–80 között nyomtattak Nürnberg, Augsburg, Milano, Ulm, Bale, Esslingen, Mayence, Reutlingen és Strasbourg városokban. A nyomtatvány latin nyelvű Biblia (*Biblia Latina*), illet Reutlingenben Jean Otmar, Strasbourgban Jean Mentell adott ki, és ez utóbbival mutatja a fellelt vízjel a legnagyobb hasonlóságot. Végül a restaurálás után készült egy speciális doboz a két restaurált kötet és az ősnyomtatvány lapok tárolására. Az összecukható, egyedi tárolódobozban a doboztető belső részébe épített, harmonika-szerűen nyitható tartórészbe csúsztatható az ősnyomtatvány lapokat tartalmazó mappa. A doboz alsó részében egymás felett helyezkedik el a kétkötetes restaurált, selyemkötésű könyv. A könyvek nem érintkeznek egymással, a felső kötet fiókszerűen csúsztatható a helyére. Így bármelyik elem könnyen kiemelhető, és ugyanakkor egyetlen dobozban tárolható.³³

A legtöbb esetben értéktelen vagy azonosíthatatlan pergamen- vagy papírlapot, újság- vagy címketöredéket épített a könyvkötő makulaturaként kötésbe, de akadnak kivételek. Került már elő középkori kártyalap-gyűjtemény, értékes kézirat vagy ritka papírmalomcímer is.

A könyvkötésekben kéretlenül felbukkant iratok további sorsával kapcsolatban mindig szükséges az egyeztetés a restaurátor és a könyv tulajdonosa, a gyűjtemény kezelője között. Nem elhanyagolható annak megfontolása, hogy mi fog történni a gyakran kényelmetlenné váló dokumentummal.

Ha marad az eredeti helyén:

- a kötet szerves részét képezi,
- nem változik az őrzőkötet eredeti jellege, együtt marad az, ami a legutóbbi időig összetartozott,
- nem veszik el,
- nem okoz gondot a nyilvántartása,
- fotók alapján kutatható a töredékkutatás részéről,
- nem állítható ki,
- prezentációs szempontból csak virtuálisan létezik,
- változatlan állapot, kivéve, ha ideiglenesen leválasztják.

²⁷ Mittler, Elmar Hrsg: *Göttinger Kostbarkeiten, Handschriften, Drucke, und Einbände aus zehn Jahrhunderten*. Göttinger Bibliotheksschriften 35, Göttingen, 2006, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, 56–57. Egyik kötet, az *Astronomiae instauratae mechanica*, 2° Cod. Ms. philos.28 Cím. nyomtatvány színezett illusztrációkkal, csillagászati eszközök leírásával, a másik *Stellarum octavi orbis inerrantium accurata restitutio* 2° Cod. Ms. philos.28a Cím. kéziratos leírásokat, méréseket, táblázatokat tartalmaz.

²⁸ A könyvek restaurálását e tanulmány szerzője végezte.

²⁹ Állati enyv (fehérje), kimutatására alkalmas módszer, a forró vízzel feloldott, vizsgálendő anyaghoz 1–2 ml nátrium-hidroxid-oldatot teszünk, majd cseppenként annyi híg réz-szulfát-oldatot, amennyitől a keletkező csapadék feloldódik, a mutatózó kékeslila szín állati enyv jelenlétére utal. Kastaly Beatrix: *Ragasztóanyagok a könyvkötésben, könyv- és papírrestaurálásban*. Budapest, 1991, Országos Széchényi Könyvtár, 11.

³⁰ A pankreatin több emésztőenzim keveréke, amelyet a sertés hasnyálmirigy exokrin sejtjei termelnek. Ez egy széles spektrumú proteáz, amely amilázból, tripszimből, lipázból, ribonukleázból és proteázból áll. Az enzimek ezen kombinációja lehetővé teszi a fehérjék, a keményítő és a zsírok hidrolizálását. A kiválasztott enzim használatához be kell állítani a fürdőben a hatásosságához szükséges hőmérsékletet és a pH-t, azaz a mosáshoz használt víz savassági szintjét. Általában 30 perc elegendő a szétválasztáshoz, amit többszöri vizes öblítés követ. https://www.sigmaaldrich.com/HU/hu/product/sigma/p7545?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=8809292871&utm_content=92742092070&gad_source=1&gclid=EA1aIqobChMI4dOguL7SigMVtJODBx3uDC_tEAMYASAA-EgLUpfD_BwE (2024.12.31.).

³¹ A vízjel a papír gyártásakor keletkezik, a merítő szitához rögzített drótszálakból formáznak valamilyen mintát, szöveget, alakot vagy ezek kombinációját és ezért a papírostok itt vékonyabbak, átlátszóbbak lesznek az öntés után. A gyártó, a papírmalom tulajdonosa helyezi vagy helyeztetni el, és a termék védelmét, egyediségét, a minőség garantálását és konkurencia, a plagizálás kizárását hivatott biztosítani. Több katalógus, adatbázis áll rendelkezésre vízjelek azonosítására, segítségükkel meghatározható a papír eredete, használatának kora.

³² Charles Moise Briquet: *Les Filigranes*. II., Princeton, 1907, A. Jullien.

³³ A könyvek restaurálását és a tárolódobozok készítését a göttingeni egyetem könyvtárának restaurátor műhelye végezte.

Ha külön kerül megőrzésre:

- biztosítani kell a fizikai összetartozást, pl. csomagolással, ami problémát jelenthet a raktározásnál,
- megváltozik az őrzőkötet eredeti jellege,
- elveszhet, elkallódhat,
- könnyen kutatható a töredékkutatás részéről,
- problémás lehet a nyilvántartása, ha fizikailag eltávolodik az őrzőkötetől,
- kiállítható, bemutatható,
- sérülhet a leválasztás alatt.

Végül bármelyik döntés születik, elmaradhatatlan a dokumentációs fényképek készítése az előkerült dokumentumról.

Petőfi köszöntőkártyájában rejtőzködő dokumentum

A 103 × 78 mm méretű, négy összekasírozott, merev kartonrétegből álló kártya az MNM KK Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárának tulajdonában van.³⁴ Az elején színezett rézmetszeten klasszicista palotahomlokzat, timpanonjában a „Zur Aufrichtigkeit” (*Az őszinteségről*) felirat látható. Lent, a kétoldalról felfutó lépcsősor az erkélykorlátig ér, itt egy kis hiány van a kártyában. Középen két férfi ráz kezet, körülöttük a gazdagság jelei, dúsan terített asztal, gömbölyded pénzeszsákok kiömlő aranypénzekkel, még a kredencből is dől a pénz, inas és szolgáló jobbról-balról.

Mindenki mosolyog és szemmel láthatóan elégedett. Az idillt kicsit zavarja, hogy bemetszések osztják fel a képet és alóluk ki-kilátszik egy ház homlokzata. A jelenet felett lógó drapéria nagy betűkkel hirdeti a következőt: „Wir bleiben die Alten” (*Mi ugyanazok maradunk*). Alul a falikút alatt a következő versike olvasható:

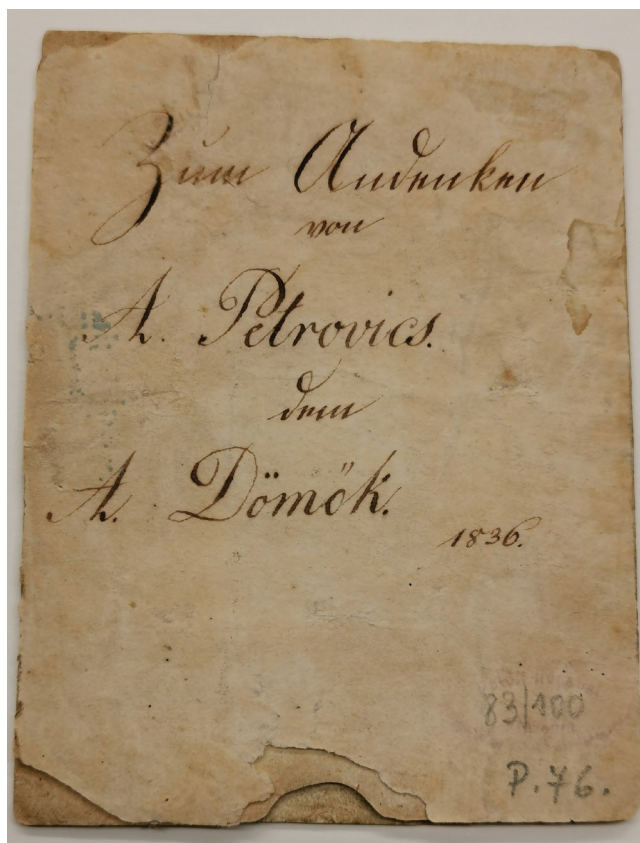
„Es zeigt des Hauses Schild / Was darinn enthalten; / Es spricht mich das Bild, — —”
(*Megmutatja a ház címere / amit belül rejt; / a kép beszél nekem, — —*)

A kartonlap legalján, baloldalon, apróbetűs jelzés fedti fel a készítőt: „Wien bei Joh.Neidl³⁵”, a jobboldalon az apró „178.-as” a rézkarc sorozatszámát jelenti (6. kép).³⁶

A kártya felülete enyhén barnult, szennyezett volt, kisebb hajtásnyomokkal, sarkai lekerekedtek a használat során. Lent, középen a félköríves kivágás mintegy az ujj helyét hivatott mutatni, itt piszkosabb volt a papír. A hátlap enyhén szennyezett, víz- és ragasztófoltos, alsó részén, főleg a bal saroknál hiányokkal, jobb alsó sarkán tulajdonosi pecsét és ceruzával írt jelzet. Ragasztása ki-

6. kép. Petőfi köszöntőkártyája

7. kép. A köszöntőkártya hátoldala a költő soraival

³⁴ Ltsz.: P.76. MNM KK Petőfi Irodalmi Múzeum.

³⁵ Johann Josef Neidl (1776–1832) osztrák rézmetsző, műkereskedő, Kazinczy Ferencnek is dolgozott, Pesten halt meg. https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Johann_Josef_Neidl (2025. 01. 06.).

³⁶ A magas sorozatszám a kártya népszerűségét jelzi, és az utánrendelést könnyítette meg. Lásd Iványné Balogh Sára: *Köszöntőkártyák az empire és biedemeier korból. Az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei IX*, szerk. Jakabffy Imre, Budapest, 1966, Múzeumi Ismeretterjesztő Központ, 92.

csit elvált az alatta lévő papírlaptól. Hátoldalán gondosan kalligrafált, tintás kézírással ez állt: „Zum Andenken von A. Petrovics dem A. Dömök 1836.” (*Emlékiül Petrovics S.-tól Dömök A.-nak 1836.*), maga a 13 éves Petőfi Sándor ajándékozta 1836-ban Aszódon iskolai pajtásának, Dömök Eleknek (7. kép).³⁷ A kegyelettel őrzött emléktárgy utóbb a Dömök család leszármazottjai révén jutott a hajdani Petőfi-ház birtokába.

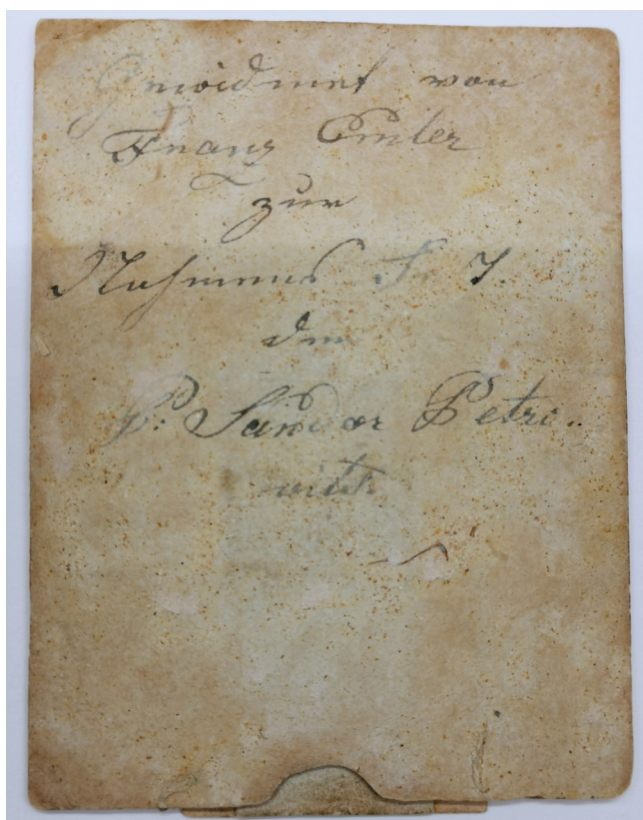
A kártyatípust hívták üdvözlő-, látogató-, jókívánság- vagy szerencsekártyának, lényegében a mai üdvözlőlap őse. Mindegyikben közös a papír alapanyag, az aránylag kicsi, általában levélborítékhoz igazodó méret. Kezdetben a kártyákat fametszetes, rézmetszetes, utóbb könyvnyomatos technikával készítették, egy-két színnel nyomtatták, vagy utólag színezték ki, de teljesen egyedi akvarell és rajzolt példányok is léteznek. Általában az előlap jókívánságot, érzelmi üzenetet hordozó allegorikus jelenetet ábrázolt és egy nyomtatott verset, amit az üres hátoldalon kézírásos szöveg egészíthetett ki. A kártyákon gyakorta rejtvényekben, jelképes ábrákon, virágnyelven szólt az üzenet németül; magyar nyelvű csak elvétve fordult elő.

A restaurálást az MNM KK PIM restaurátor műhelyében a szerző végezte. A száraz tisztítás latex szivaccsal³⁸, rádiózással³⁹ történt, felületi pH méréskor a papír semleges értéket mutatott, a vas-gallusz tintás kézírás stabil volt, nem oldódott, ahogy a nyomat színezett részei sem. Az apróbb szakadások metil-cellulóz ragasztó⁴⁰ és hosszú rostú, vékony japán papírok⁴¹ felhasználásával lettek rögzítve a további sérülések megakadályozása érdekében. Megvizsgálva a hátsó lapot feltűnt, hogy ragasztása kicsit elvált, vékonyabb és simább, mint az előlap, és 50%-os alkoholos-vizes nedvesítés halványan láthatóvá tesz alatta valamilyen ismeretlen írást. Egyeztetve a kéziratár illetékeseivel a hátsó lap leválasztása mellett született döntés. A művelet kényesnek számított, mert ezen a hátsó lapon található az az ominózus kézírás, amitől Petőfi relikviának tekinthető a különben hétköznapi köszöntőkártya. Bármilyen beavatkozásnak kockázatmentesnek kellett lenni, nem okozhatott visszafordíthatatlan károsodást a műtárgyban.

A művelet óvatos, 50%-os vizes-alkoholos nedvesítéssel kezdődött, az ecsettel felvitt oldat felduzzasztotta a hajdani ragasztást, majd szike és csipesz segítségével a hátlap leválaszthatóvá vált újabb sérülés vagy foltképződés okozása nélkül (8. kép). A beavatkozás eredményeként egy kézírásos, több sorba írott, német nyelvű hátlap bukkan elő a következő szöveggel: „Gewidmert von Franz

8. kép. A hátoldal leoldása

9. kép. Az eredeti hátoldal Franz Emler írásával

Emler zum Nahmenfest dem G. Sandor Petrovits” (*Franz Emler dedikálása Petrovits Sándor névnapjára*) (9. kép).

A „felfedezés” egy eddig teljesen ismeretlen Petőfi relikviával gazdagította a kutatást, és arra is magyarázatot kínált, hogyan jutott az ifjú „Petrovits” birtokába. Az eredeti ajándékozó Franz Emler csehországi német volt, hajdani pék, ekkor a pesti céllövő egyesület alkalmazottja⁴²,

³⁷ Dömök Elek (1824–1889?) Aszódon két évig Petőfi osztálytársa, legszűkebb baráti körének tagja. A 7. kép a MNM KK – Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményéből, ltsz.: P. 76.

³⁸ Wallmaster latex tisztítószivacs.

³⁹ Stadler „525 B” PVC + latex-mentes irodai radír.

⁴⁰ Tylose MH 300 4%-os vizes oldata.

⁴¹ Kouzo 10 g/m², Ceiba.

⁴² Dienes András: *A fiatal Petőfi. A költő származása és életútja 1838 nyaráig*. Budapest, 1968, Tankönyvkiadó.

és a kis Petőfi szállásadója 1834–35 nyara között a Zöldfa utca 16-os szám alatt (ma Veres Pálné utca), amíg az ifjú a pesti piaristákhoz járt iskolába.⁴³ A 12 éves fiú és a 46 éves Emler között szoros barátság alakulhatott ki, amit a kártya ajándékozása is igazol. A névnap köszöntés az ajándékozás pontos dátumát is megadja. Névnapot ebben az időben a katolikus vallásúak tartottak, mert a névnap a szent napját jelenti, akinek a nevében megkeresztelték a gyermeket. Petőfi evangélikus vallású volt, és ők inkább a születésnapot ünnepelték meg. Pontos tudható, hogy az év egyetlen Sándor-napja 1835. március 18-ára esett, és ebből az alkalomból a katolikus Franz Emler névnap üdvözléssel lepte meg ifjú evangélikus bérlőjét.

A köszöntőkártya újrafelhasználásává vált egy évvel később, amikor tulajdonosa átragasztotta, átírta azt, és továbbajándékozta már Aszódon, barátjának Dömök Eleknek.

Hitelesítés vízjellel

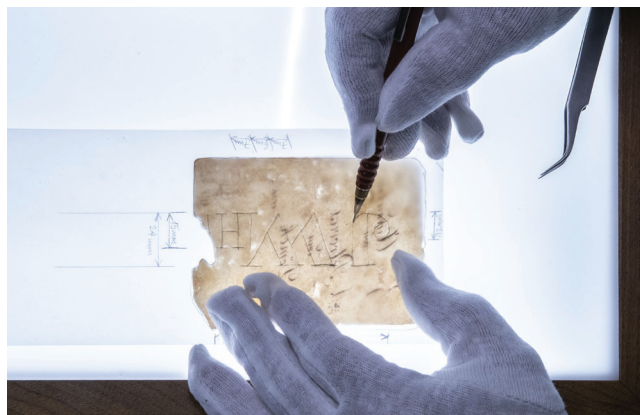
A hátsó lap leválasztása egyúttal tárgyi megerősítéssel szolgált arra is, hogy hiteles Petőfi relikviaként tekintsünk a köszöntőkártyára. A leválasztott hátsó lapon feltűnt egy „JWH” vízjeltörredék, amiről átvilágító asztalon, vékony, transzparens papírlap és ceruza segítségével könnyű volt másolatot készíteni (10. kép).

Pelbárt Jenő filigranológus (vízjelkutató), a dunaujvárosi Magyar Papírmúzeum igazgatója végezte el a vízjel azonosítását a Digitális Magyar Vízjel Adatbank (DMVA)⁴⁴ alap-adatbázisának, a Magyar Vízjel Adatbanknak segítségével.

A vízjel az angol Hollingworth Turkey Mill Ltd.-hez köthető. Finch Hollingworth 1805-ben vette meg a Turkey Mill papírmalmot ifjabb James Whatman-tól, és megtartotta az idősebb James Whatman név-vízjelet, mint márkanévet, majd papírgyárrá alakította a malmot. A 30-as 40-es években kiváló minőségű velinpapírokat gyártott. Az európai nyomdák szívesen és széles körben használták, köztük az osztrákok is.

A vízjel papírlapról levett rajza az összehasonlításnál a legnagyobb egyezést az 1834–1839 közötti időben datált vízjelrajzokkal mutatta. Sem az 1830 előtti, sem az 1844 utáni idők egysoros JWHATMAN vízjeleivel nem mutatott semmilyen rajzi egyezést.⁴⁵

Hamis Petőfi relikviák készítése a kultusz kialakulásával egyidőben megkezdődött, a Petőfi Társaság relikviagyűjtési mozgalma pedig további lendületet adott az „eredeti” tárgyak felbukkanásának. Sokan állították, hogy a költő kéziratának, személyes tárgyainak, barátsága valamilyen emlékének birtokosai. A vízjel azonosítása

10. kép. Vízjel másolása világitóasztalon

11. kép. A kártya lapjainak szétválasztása

megerősítette a köszöntőkártya provenienciáját, hiszen rendkívül csekély a valószínűsége annak, hogy valaki nemcsak meghamisítson egy eredeti relikviát, de a hamisításhoz korábban megfelelő vízjeles papírt is használjon.

A kártya rekonstrukciója

A feltárt eredeti hátlap alján egymástól 4 cm távolságra két kicsi csomót lehetett felfedezni fehér fonalcsonkokkal, elöl ugyanott két apró lyuk volt, ahol hajdan kivezették a szálakat. Ha a hátsó lap takarta a csomókat, akkor már eredetileg is a kártya részét képezte. Ezek között található az ovális kimetszés ujjnyomokkal, amik arra utaltak, hogy mozgatható részei lehettek a kártyának. A hasonló típusú köszöntőkártyák kutatása arra ösztönözte a szerzőt, hogy ha lehetséges, a maradék összekasírozott három kartonréteget is szét kell választani. Elegendő volt a párásítás, az 50%-os alkoholos-vizes nedvesítés ecsettel, hogy csipesz és szike segítségével a lapok középső eleme mozgásba jöjjön (11. kép). Egy kihúzható papírnyelvet kaptunk, aminek felső részét a palota homlokzatának rajza díszítette. Így szabadon lehetett ki-be csúsztatni, a mozgatás helye változtatott a palota homlokzatán: nyitott volt vagy

⁴³ Hatvany Lajos: *Így élt Petőfi*. Első kötet, Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó, 162.

⁴⁴ <https://filigranologia-pelbart.webnode.hu/dmva-digitalis-magyar-vizjel-adatbank/> (2025. 01. 06.).

⁴⁵ Pelbárt Jenő közlése.

zárt. A következő eldöntendő kérdés volt, hogy eredetileg a külső vagy a belső részen helyezkedett el a zárt homlokzat? A döntésben segített a kártya típusának és jellegének meghatározása, amihez figyelembe kellett venni a kártya rajzát, működését és a szövegét.

A rejtőzködő üzenetek, apró meglepetések az ún. „retesz” kártyák elmaradhatatlan kísérői.⁴⁶ Ennél a típusnál egy megfelelő helyen bemetszést ejtettek, amelyen keresztül egy papírsíkot toltak vagy fonalat vezettek át, a címzett ezek mozgásával olvashatta el az előbukkanó jókívánásokat. Elrejthette a kép egyes részeit vagy az egész képet, és újabb képeket hozhatott létre akár egy kiálló papírfül meghúzásával. A legnagyobb számban Bécsben állították elő a 19. század első felében, a biedermeier érzelmes stílusjegyeit hordozó terméket. A társadalmi kötöttségek, az etikett fegyelmezettséget írt elő, a vágyak, óhajok rejtve maradtak, ám némi pajzán csintalanság, ha áttételesen is, de megjelenhetett a köszöntőkártyákon.⁴⁷ A korszak jellemzője a titkolózás, titkos üzenetekkel, rejtjelekkel és jelbeszéddel, titkos társaságokkal, allegorikus jelentésekkel és szimbólumokkal, titkos tintákkal és az íróasztalok, levélszekrények titkos fiókjával, álcázással és álruhával, a magánélet elrejtésével és természetesen a titkos rendőrséggel. A rejtett utalások, talalós kérdések, meglepetésként előbukkanó kétértelmű ajánlatok, naiv versikék megfejtése hozzátartozott a polgárság társasági életéhez.

A kártyalapnak a papírfül mozgásától független, stabil szövegei a timpanonban található „Az őszinteségről” és a versike „Megmutatja a ház címere / amit belül rejt; / a kép beszél nekem, _ _”, elrejtésről pedig csak akkor lehet beszélni, ha a palota homlokzata zárt. A fül vagy retesz kihúzásával feltárul a gazdagság és a két boldogan parolázó ifjú feletti „őszinte” szöveg: „Mi ugyanazok maradunk”. Ez egy finom, és óvatos fordítása az eredeti német szövegnek, ami igazából a következőképpen hangzik: „Und wirft der Arsch auch Falten, wir bleiben doch die Alten.”⁴⁸

„Ha ráncos is két fenék, / A barátság: menedék.”⁴⁹
vagy

„S bár ráncos is valagunk, / de barátok maradunk.”⁵⁰

A szólásmondás meglehetősen őszinteséggel az örök barátságról szól, ami maga a gazdagság. Máiig él a német nyelvben és tipikus fordulata az ünnepi felköszöntéseknek baráti, családi évfordulókon, számos régi képeslapon és üdvözlőkártyán látható. Ellenben nem tudható, hogy ki

⁴⁶ Böhmer, Günther: *Sei glücklich und vergiß mein nicht, Stammbuchblätter und Glückwunschkarten*. München, 1973, Bruckmann, 78.

⁴⁷ Horváth Hilda: Időutazás. In Veres Mari (szerk.): *A reformkor művészete. Iparművészet: a polgári otthon tárgyai*. Budapest, 2023, Vince Kiadó, 11–42.

⁴⁸ <https://www.aphorismen.de/zitat/57129> (2025. 01. 06.).

⁴⁹ Wirth Imre fordítása.

⁵⁰ Puskás Dániel fordítása.

12. kép. A retesz kártya a kiszabadított papírmelével

és mikor cserélte fel, ragasztotta össze a kártya eredetileg mozgatható elemeit? Így a helyes döntés, hogy azt az alakját kell megtartani, amit a gyűjteménybe kerülésekor Petőfi relikviaként mutatott. Még ha kártyatörténeti szempontból hibás volna is, de az MNM KK Petőfi Irodalmi Múzeum elsősorban nem kártyamúzeum. A köszöntőkártya feltárt hátsó lapjához egy papírfüllel csatlakozik most a költő ajándékozó sorait őrző lap, és készült egy rekonstrukciós másolat a retesz kártya eredeti megjelenését bemutatva (12–13. kép).

Összefoglalás

A restaurátor szakszerű beavatkozása, munkája nélkül ezek a rejtőzködő dokumentumok nem válnának kutatható forrásanyaggá.

Kezeljük felelősséggel a töredékeket, gondoljuk végig, mi lesz velük, ha leoldjuk vagy ha maradnak eredeti helyükön.

A műtárgy állapota, tulajdonosa és a szaktudás döntőn.

Minden töredék az adott tárgy történetéhez tartozik.

A kötéstechika, az anyagvizsgálat, a használatból eredő sérülések, szennyeződések, bejegyzések, tárgytör-

13. kép. Petőfi kártyája az eredeti előlappal

ténet mind információk halmaza, rajtunk múlik, hogy tudunk-e olvasni belőle.

A restaurátor is kutathat...

A felvételeket a szerző (1., 3–5., 6., 9., 13.), valamint Gál Csaba (7., 8., 10–12.) és Tóbi Klára (2.) készítették.

IRODALOM

- B. PERJÉS Judit – B. KOZOCSA Ildikó (2003): Egy török kori amulett restaurálása. *Tanulmányok Budapest Múltjából XXXI*. Szerk. Holló Szilvia Andrea, Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 263–269.
- BENEDEK Éva – MUCKENHAUPT Erzsébet (2006): A mikházi ferences templomból előkerült könyvek állagmegóvása, helyreállítása. *Isis – Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek 5*. Szerk. Kovács Petronella, Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum, 92–101.
- BÖHMER, Günther (1973): *Sei glücklich und vergiß mein nicht, Stammbuchblätter und Glückwunschkarten*. München, Bruckmann.
- DIENES András (1968): *A fiatal Petőfi. A költő származása és életútja 1838 nyaráig*. Budapest, Tankönyvkiadó.

FUCHS, Robert – VAN ISSEM, Renate – OLTROGGE, Doris – SCHENK, Gertrud (1988): Glas oder Kunststoff? Zur Konservierung der Italafragmente der Deutschen Staatsbibliothek in Berlin (DDR). *Restaurator*, 96.4 (1988). 285–291. Üveg vagy műanyag? A Quedlinburger Itala töredékek konzerválása a berlini Német Állami Könyvtárban. Ford. Beöthyné Kozocsa Ildikó, *Tájékoztató, Papír- és könyvrestaurálás*, 1991. 10. MTESZ Papír – és Nyomdaipari Műszaki Egyesület Restaurátor Szakosztály, 31–41.

MITTLER, Elmar Hrsg. (2006): *Göttinger Kostbarkeiten, Handschriften, Drucke, und Einbände aus zehn Jahrhunderten*. Göttinger Bibliotheksschriften 35, Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, 56–57.

HATVANY Lajos (1967): *Így élt Petőfi*. Első kötet. Budapest, Magvető Kiadó.

HORVÁTH Hilda (2023): Időutazás. In Veres Mari (szerk.): *A reformkor művészete. Iparművészet: a polgári otthon tárgyai*, Budapest, Vince Kiadó, 11–42.

IVÁNFYÉ BALOGH Sára (1966): Köszöntőkártyák az empire és biedemeier korból. *Az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei IX*. Szerk. Jakabffy Imre, Budapest, Múzeumi Ismeretterjesztő Központ, 81–96.

KASTALY Beatrix (1991): *Ragasztóanyagok a könyvkötésben, könyv- és papírrestaurálásban*. A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár.

MADAS Edit (2008): Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae. *Aetas*, 23. évf. 1. szám. Szerk. Galamb György, Szeged, 101–115.

MOLNÁR József – SIMON Györgyi (1976): *Magyar nyelvemlékek*. Budapest, Tankönyvkiadó.

TÓTH Zsuzsanna (2018): A Zárkö restaurálása / Restaurarea „pietrei de încheiere”. *Isis – Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek / Revista Restauratorilor Maghiari din Transilvania 18*. Szerk. Kovács Petronella, Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum, 7–14 / 81–85.

Balogh Sándor

Könyv- és papírrestaurátor
MNM KK Petőfi Irodalmi Múzeum

1053 Budapest, Károlyi utca 16.

Tel.: +36-1-317-3611/200

E-mail: balogh.sandor@pim.hu